

GYUOK JÁNOS

Jugoszláviai menekültek Magyarországon

Minden történelmi kornak voltak menekültjei és üldözöttei. A menekülés indítéka és a menekültek szerkezeti sajátosságai azonban különböztek az egyes történelmi periódusokban. Az üldöztetés, a háborúk, az éhínség, betegségek gyakran eredményeztek súlyos etnikai, gazdasági, vallási, politikai konfliktusokat, melyek során emberek ezrei hagyták el otthonukat, lakóhelyüket ideiglenesen vagy véglegesen.

Valójában ma már nincs a földön olyan régió, amelyet elkerült volna a tömeges menekülthullámok, népvándorlások problémája. Az európai történelem ugyancsak sok „példával” szolgált a tömeges elűzésekre. Jól ismerjük a középkori eseteket, amikor a vallási és politikai küzdelmek, az oligarchák hatalmi törekvései olyan kisebbségi csoportok elűzéséhez vezettek, mint a francia protestánsok vagy a spanyol muzulmánok.

Néhány évszázaddal később ismét feltűntek olyan eszmék, amelyek követői szintén a társadalom homogenitását, etnikai „tisztaságát” tekintették a legfontosabb értékek egyikének. A 20. századi tragédiák és katasztrófák ismeretében tudjuk, hogy e szörnyű kísérletek mit eredményeztek.

Századunk történelme egyszersmind azt is jelzi számunkra, hogy a gazdasági, politikai és kulturális hatalom minden áron való megszerzése és megtartása, az intolerancia és az empátia hiánya ciklikusan ismétlődő folyamatokat indukál. Az ezredforduló előtti utolsó évek, évtizedek tömeges száműzéseinek leggyakoribb áldozatai a nemzeti és etnikai kisebbségek. Afrika, Dél-Amerika, Ázsia és Európa mindennapjai igazolják, hogy az etnikai tisztogatás megszervezése ma is napirenden van. Kiegészítésre szoruló adatok szerint a huszadik században a világon mintegy 130-180 millió embernek kellett menekülnie hazájából, szülőföldjéről.

Európában az elmúlt években elsősorban a volt Jugoszlávia területén dúló tragikus háború állította ismét előtérbe a menekültügy kérdését. A közép-európai országok nagyobbik része, így Magyarország is a délszláv háborút megelőzően nem érezték a menekültprobléma valóságos súlyát. Még talán Magyarország volt az az ország, ahol a menekültkérdés elsősorban a Romániából, illetve kisebbrészt a különböző ázsiai országokból érkező menekültek kapcsán már korábban is valóságos problémaként merült fel. Hazánkban már 1989-ben 14 000 Romániából érkezett menekültet tartottak nyilván, akik többségükben magyar nemzetiségűek voltak. A nyilvántartott menekültek mellett már ebben az időszakban is számottevő volt a hivatalosan nem regisztrált külföldiek száma, következésképpen a menekültek valójában többen voltak, mint amennyi a statisztikai kimutatásokban szerepelt.

A Romániából Magyarországra érkező menekültek között a magyar nemzetiségűek mellett kisebb számban akadtak román, cigány és szerb nemzetiségűek is.

Magyarország 1990-ben a menekültek létszáma alapján nyolcadik volt az európai országok között, a 10 000 lakosra jutó menekültek számát tekintve pedig az ötödik helyen állt Európában. A Magyarországra érkezők létszámát gyarapították a különböző ázsiai országokból érkező menekültek. Ezek döntő része - szemben a Romániából érkezők többségével - csak tranzit állomásnak szánta Magyarországot.

A jugoszláviai tragikus események új dimenziót adtak a magyarországi menekültkérdésnek. A magyar államigazgatás immár évek óta a gazdasági és politikai menekültek mellett a háborús menekültek ügyével is folyamatosan foglalkozott. 1991 nyarán érkeztek Magyarországra az első kisebb csoportok a volt Jugoszlávia területéről. Ezek a csoportok a horvátországi Észak-Szlavónia, illetve szerbiai vajdasági területekről érkeztek. Figyelembe véve a volt Jugoszlávia sajátos történelmi-szociológiai sajátosságait és nem

utolsósorban az akkori politikai, katonapolitikai eseményeket, előrelátható volt, hogy a kisebb csoportokat újabb, méretükben lényegesen nagyobb csoportok követik majd, amelyek szülőföldjüket kényszeredetten elhagyva, abban az országban keresnek menedéket, amely „kézenfekvő” lehetőségként kínálkozott fel a menekülés pillanatában.

Magyarország politikai tényezői, de talán a közvélemény többsége sem hitte 1991 közepén, hogy éppen a délszláv háború miatt kénytelen lesz az ország hosszú távon berendezkedni a menekültügy kezelésére. Ma már elmondhatjuk, hogy a jó szándék és a segítőkészség mind a politikai tényezők, mind pedig a közvélemény részéről egyértelműen megnyilvánult a volt jugoszláviai menekülőkkel szemben, de a politikai döntéshozók információi nem voltak, s talán nem is lehettek teljesek a menekülők sajátosságairól, szociológiai jellemzőiről. A közvélemény pedig nem ismerte eléggé a menekülthullámot kiváltó eseményeket, tényeket, s ezért a jugoszláviai válságövezetekből menekülők kérdésében kezdetben néhány ellentmondásos jelenség is tapasztalható volt. Ezek hatása a későbbiekben is érezhető maradt.

Mint említettem, 1991 nyarán a Vajdaságból is menekültek érkeztek Magyarországra, jóllehet a háborús konfliktus nem fenyegette közvetlenül ezt a tartományt. Az erre az 1991. évi menekülthullámra koncentráló vizsgálatban a Vajdaságból érkezők döntő többsége azt válaszolta kérdésekre, hogy a megtorlás, a katonai bevonulás és a várható nehézségek miatt jött Magyarországra. A vajdasági menekülők döntő többsége magyar nemzetiségű, számosan családjukkal együtt érkeztek. Közülük sokan előzőleg pénzzé tették otthoni ingatlan vagyონukat, ami az anya(nyelv)országban való tartós letelepedési szándékukat jelezte.

A háborús események által közvetlenül is érintett területekről (Baranyából és Szlavóniából) érkező menekültek indítékát legtöbb esetben maga a háború, illetve a közvetlen életveszély jelentette. A menekültek között a horvát nemzetiségűek száma volt a meghatározó, de érkeztek német, cigány és szerb nemzetiségűek is. A menekülők első kisebb csoportjai még többnyire magánszállásokon, ismerősöknél, barátoknál, rokonoknál nyertek elhelyezést. Az 1991 őszen és telén a háborús események felerősödése szükségessé tette a nagyobb számú menekültet befogadni képes táborok megnyitását is. A magánszállásokon ugyanis a menekültek a tartalékpénzek feléléséig tudtak csupán maradni, utána vagy a különböző kapcsolatokra kellett hagyatkozniuk, vagy a menekülttáborot választották. Ebben a periódusban Magyarország déli, a volt Jugoszláviával határos területei, különösen pedig ezeknek horvátok által lakott települései igen fontos „missziót” teljesítettek. Ezen településeken gyakori volt a 115 embert befogadó ház, és akadt olyan település (Kásád), ahol több volt a befogadott menekült, mint a község teljes eredeti lakossága. Mindez óriási terhet rótt a többnyire hátrányos gazdasági helyzetű településekre és családokra egyaránt. Ezek a falvak igen fontos szerepet játszottak a menekültprobléma kezelésében, a menekültek pszichés stabilitásának megőrzésében. Mint ahogy gyakran a menekültek alapvető létfenntartásában is erejükét már-már meghaladó módon segítettek.

A volt Jugoszlávia területéről érkezők számára felállított elhelyezési központok, menekülttáborok megnyitására már az első kisebb csoportok érkezését követően szükség volt. Mivel a menekülők nem mindegyike tehetette meg, hogy magánszállásra vagy ismerősökhöz, rokonokhoz menjen, nem maradt más lehetősége, mint az állami szervek, illetve karitatív, egyházi szervezetek által felállított és működtetett táborokban való elhelyezés. Ezek az elhelyezési központok biztosították a menekültek számára az alapvető létfenntartási feltételeket, gondoskodtak orvosi ellátásukról. A táboroknak sajátos belső szabályozási rendje alakult ki, amely nagyrészt vagy szinte kizárólag a „túlélésre” szerveződött. A segítőkészség és jó szándék vitathatatlanul mindenütt megvolt, ugyanakkor ezek a befogadó állomások viszonylag keveset tudtak a menekülők sajátos szocializációs életútjáról, kulturális tradícióiról és proxemikai jellemzőiről. Éppen ezért gyakorta keletkeztek feszültségek és konfliktusok a táborokon belül. Az első időszakokban komoly problémát jelentett a nyelvi akadályok leküzdése. A táborokban dolgozók, a menekültek ellátását biztosítók közül csak

kevesen beszélték a menekültek nyelvét a horvátot, illetve a szerbet. Már ezekben a kezdeti időkben világossá vált, hogy nem elég pusztán lehetővé tenni a menekültek alapvető életfunkcióit, hanem gondoskodni kell a megváltozott körülményekhez igazodó integrációs és szocializációs folyamatok feltételeiről is.

A nagyobb számban jelentkező problémák azt igazolják, hogy ezeket a tényeket nem mindig ismerték fel a menekültekkel foglalkozók. A menekülttáborok belső szerkezetének, strukturális viszonyainak folyamatos feltérképezése nagyobb lehetőséget adott volna a belső problémák jobb kezelésére. A táborok és a közvetlen környezetüket jelentő települések együttműködése területén komoly erőfeszítések történtek, de már a menekülthullám megindulásának kezdeti időszakában látható volt, hogy számos konfliktusforrás adódik abból, hogy a táboroknak helyet adó települések lakóit nem készítették fel megfelelően a menekültek megjelenésére és befogadására. Nem alakultak ki azok a megfelelő kommunikációs csatornarendszerek, amelyek biztosíthaták volna a kevesebb súrlódással és konfliktussal járó ideiglenes együttélést a menekültek új környezetben szerveződő társadalmá és a helyi társadalom között.

A menekültek közösségén belüli differenciálódás és az új egyenlőtlenségek kialakulása fokozta a belső feszültségek növekedését. Eltérő lehetőségeket, esélyeket és státust biztosított például a magyar nyelv ismerete. Jóllehet a táborokat irányítók megpróbálták kezdetől fogva semlegesíteni a nyelvi, nemzetiségi különbségekből származó problémákat, mindvégig differenciáló tényezőként hatott az eltérő nemzetiségi származás is. A menekültek közösségén belül az iskolai végzettség közel sem jelent olyan fontos tényezőt, mint a „civil” életben. A vagyoni, jövedelmi szempont, a táborokon kívül végzett időszakos munka ellenére sem mutatkozott meghatározó státusmódosító tényezőnek.

Magyarország speciális földrajzi, történelmi és települési viszonyai kedvező feltételeket kínálnak a nemzetközi migráció számára. A magyar országi települések több mint kétharmadát érinti a nemzetközi migráció, és több mint egyharmaduk közvetlenül is érintett a menekültek befogadásában. Meglehetősen pontosan körülhatárolhatók azok a régiók és települések, amelyeket a nemzetközi migráció meghatározó módon érint: elsősorban a volt Jugoszláviával határos déli területek, a román határ menti sáv, az ország központi régiója (a főváros, Budapest és vonzáskörzete), az ukrán-román határsáv tartozik ezekhez a „befogadó” zónákhoz. Ugyanakkor a felsorolt régiók és az azokhoz tartozó települések igen eltérő gazdasági fejlettségi fokon állnak. Ez ugyan ténylegesen befolyásolja a bevándorló csoportok orientációját, de alig kimutatható szempont a háborús menekültek elhelyezését illetően.

A menekülteket befogadó állomások, a menekülttáborok területi elhelyezkedése ugyanis nem a gazdasági fejlettség függvényében alakult ki, hanem a szükségszerűség és a sok ember befogadására alkalmas épületegyüttesek, férőhelyek megléte volt a mérvadó. Mindenekelőtt a kiürített volt szovjet laktanyák, munkásszállók, gyermektáborok lehetőségként kínáltak a háborús menekültek letelepítésére. Ezzel a lehetőséggel kényszerűen éltek a menekülteket elhelyező hatóságok, jóllehet birtokában voltak a menekülteket befogadó országok azon közös tapasztalatának, hogy nem minden régió vagy község alkalmas a menekültek fogadására. Ez olyan objektív tény, amelynek a nagyobb gondossággal való kezelése jelentősen megkönnyítheti a menekültprobléma kezelését. A régió és a település gazdasági adottságai, a településhálózat jellemzői, a munkaerőpiac, a közlekedési adottságok, a nagyváros közelsége, a lakáshelyzet, a kommunális és infrastrukturális ellátottság és nem utolsósorban az etnikai viszonyok olyan releváns szempontok, amelyeket a menekültek elhelyezésénél érdemes rendkívül komolyan mérlegelni. Természetesen számos más tényező figyelembevételére vagy figyelmen kívül hagyására is pozitívan, illetve negatívan hathat a menekültproblémára. A továbbiakban konkretizálom az általam, a volt Jugoszlávia területéről, mindenekelőtt Horvátországból és Bosznia-Hercegovinából Magyarországra érkezett menekültekkel kapcsolatos problémák néhány szempontját.

A menekültek körében többféle vizsgálatot végeztem. A probléma elméleti rendszerezése és empirikus vizsgálata egyaránt kiemelt szempont a vizsgálatnál.

Az elméleti és gyakorlati tisztánlátás alapfeltétele, hogy ne rossz hipotéziseket próbáljunk igazolni, hogy a „nagy elméletek” kidolgozása párosuljon az objektív tények ismeretével, illetve hogy kellő empátiával megpróbáljuk megérteni a menekültprobléma társadalmi és személyiségi összetevőit.

A jelzett probléma vizsgálatánál a menekültek életét, integrációját és szegregációját alapvetően befolyásoló két kérdéskört emelek ki. Az egyik a menekültek iskoláztatása, a másik a menekülttáborokban felhalmozódott konfliktusok kezelése. A vizsgált időszak az 1993-1994. évi periódus, de az elemzésnél felhasználom az 1991-1992-es időszak elméleti és empirikus tapasztalatait is, amelyeket e területen szereztem. A vizsgálat során az interjú, a kérdőív és a dokumentumelemzés módszerét alkalmaztam.

A volt Jugoszláviából Magyarországra érkező menekültek iskolai oktatásának megszervezése már akkor megkezdődött, mihelyt kiderült, itt-tartózkodásuk hosszabb távúnak ígérkezik. A menekültek területi elhelyezkedése alapvetően befolyásolta az iskolai struktúra kialakítását. A vizsgálat szempontjából és jellegéből adódóan, a Magyarország déli részén levő Mohács városában levő menekültiskolákat választottam a vizsgálat tárgyául.

Mohács városa adott otthont a többségében horvátok, illetve magyarok által lakott baranyai és szlavóniai területekről érkező menekültek nagyobb számú csoportjainak. A háborús események miatt szinte teljes falvak (Kórógy, Szentlászló stb.) települtek át Magyarországra, sokan Mohács városába, illetve más kisebb településekre. Mohács városa adminisztratív és szervezési központja lett a Magyarországra menekült horvát és magyar nemzetiségű gyerekek iskolai oktatásának. A Bosznia-Hercegovinából érkező menekültek iskolai oktatásának megszervezése a horvát területekről érkező menekültek oktatásának megszervezéséhez képest nehezebben és komplikáltabban indult el. Ebben közrejátszott a menekültek sajátos kulturális tradíciója, az anyaország helyzete és távolsága, valamint a magyarországi menekültek iskoláit koordinálók nem teljes helyzetismerete és természetesen a nem mindig rendelkezésre álló pedagógus-személyzet, és persze az anyagi és infrastrukturális nehézségek is bonyolították a menekültek iskolai rendszerének kialakítását.

A horvát területekről Magyarországra menekülők nyolcosztályos általános és négyosztályos középiskolai oktatása, Mohácson horvát és magyar tagozatokkal (másutt csatlakozva a magyar nyelvű oktatáshoz, illetve csak horvátul tanulva, itt a magyar nyelvet idegen nyelvként tanulják). Az alapfokú oktatás a hivatalos horvátországi iskolai program és követelményszint alkalmazásával indult meg az 1991/1992-es tanévben, 1991 szeptemberében.

A középiskolai oktatás szintén 1991 szeptemberében indult meg Mohácson a volt jugoszláviai menekültek számára. Az 1991/92-es tanévben 97 beiratkozott tanulóval (I/29, II/26, III/26, IV/16) kezdődött meg a tanítás. A kezdeti időszakban az I., illetve II. osztályban a gimnáziumi tanrendnek megfelelő oktatás folyt, és a III., illetve a IV. osztályban a tanárellátás függvényében a szaktantárgyak oktatása is megindult. A hazatérés reményének és lehetőségének csökkenésével új oktatási formák és egységek jelentek meg az iskolában. Az első, illetve a második osztályban megerősödik a szaktantárgyak oktatása, speciális szakképzést is kaptak a menekültiskolások. Természettudományi-matematikai, elektrotechnikai, mezőgazdasági, állatgondozói és gazdaságfakultációk szerveződnek, hogy a diákok integrációját, továbblépését elősegítsék.

A rendkívül széles körű fakultáció jelentősen megnehezítette az oktatás szervezését. Technikailag úgy oldották meg, hogy az általános tantárgyakat együtt hallgatták a diákok, míg a szaktantárgyak és a gyakorlati képzés differenciáltan történt. A gimnáziumban a horvát nyelvű oktatás mellett a diákok magyarul, oroszul és angolul is tanulhatnak. A gyerekek és a tanárok térítés nélküli ebédet kapnak, a taneszközök egy része szintén térítésmentesen érkezik

Horvátországból. Az 1993/94-es tanévben a gimnáziumban is bevezetik a hitoktatást mint választható tantárgyat, valamint a magyar nemzetiségű tanulók számára a magyar nyelv és irodalom anyanyelvi tárgyként jelenik meg az oktatás rendszerében.

A mohácsi menekültiskola egyik fő szervezési sajátossága, hogy a pedagógusok egy része a horvátországi Eszékéről jár naponta a magyarországi Mohácsra tanítani, a gyerekek Mohács városában három épületben, iskolában tanulnak. Emellett két diákothon is rendelkezésre áll a menekülteknek, ahol 60-80 gyereket helyeztek el, a többiek magán szállásokon laknak.

A gyerekek nem mindegyike jár az úgynevezett „menekült” iskolába, több magyar anyanyelvű menekült a magyar iskolát választotta, oda iratkozott be. Az iskolai munka feladatainak megszervezésében Mohács városának illetékes szervei és maga a város polgármestere is nagy szerepet vállalt. A városban levő menekültiskolák működőképességét gyakran az előbb említett intézmények segítségével tudták biztosítani. Az anyaország, Horvátország segítsége ezeknek az oktatási rendszereknek nagyon fontos, de nem elégséges feltétele. A Mohácson levő menekült gyerekek, szüleik és a pedagógusok is túl hosszú ideje (legtöbbjük már 1991 óta) vannak távol otthonuktól, hazájuktól, reményük és a illúziójuk már alig van, nem nagyon hisznek már abban, hogy egyhamar hazatérhetnek. Bizalmuk jelentősen csökkent hazájuk hivatalos politikai propagandájával szemben, a végtelenségig elkeseredettek, csalódottak és megtörték. Nem érzik, hogy helyük lenne hazájukban, nem érzik, hogy hazájuk komolyan törődne velük.

Az anyaország illetékes szervei nem figyeltek eléggé ezeknek a nehéz sorsú embereknek a háborús események okozta sérült lelkére. Túlságosan kevés volt a személyes kontaktus a menekültiskolák, a mohácsi komplexum és az anyaország „hivatalos” emberei között. Vannak iskolai egységek, osztályok, ahová évekig senki sem nézett be az anyaországból. E tény rendkívül negatívan hatott a menekültek lelkivilágára, kizárótlóságukat, kizártságukat és megalázottságukat igen komolyan fokozta. Hétköznapi és ünnepek múltak el az anyaország lelki vigasza nélkül, ez nagyon komolyan felerősítette és megsokszorozta a háború okozta traumákat. A vizsgálat azt is kiderítette, hogy a különböző korosztályok eltérő módon reagálnak az egyes problémákra, másként integrálódnak és szocializálódnak, illetve hogy pszichés stabilitásuk eltérő módon alakul.

Egy középiskolás (II. gimnázium, 18 fő) és egy kisiskolás korú (4. osztály, 16 fő) tanulóinál vizsgáltam a pszichés stabilitást. Több, a pszichés egyensúlyra vonatkozó állítást soroltam fel, arra kérve a gyerekeket, mondják meg, melyeket tartják magukra nézve jellemzőnek. Az egyes állítások elfogadásának ismertetése helyett - ezek önmagukban nem tekinthetők olyan változóknak, amelyek kizárólagos jellemzéssel bírnak -, nézzük inkább az állításokra adott válaszok összességét, amelyek alkalmasak arra, hogy képet kapjunk arról, mennyire harmonikus, illetve diszharmonikus a kérdezettek lelki világa.

A vizsgálat, a teszt alapján a megkérdezett kisiskolás korúak 52 százalékánál, míg a megkérdezett gimnazisták 87 százalékánál (!) tapasztalható neurózis. A legmarkánsabb differenciáló tényezőnek az életkor bizonyult. A megkérdezett gimnazistáknál a szorongás, félelem, aggodalom jól kimutatható, magabiztosságuk igen labilis, mivel tudják, hogy mindennapi problémáik megoldásában többnyire magukra és közvetlen családtagjaikra számíthatnak csupán.

A kisiskolás korúak lelki sérülése szintén jól kimutatható, de mindenekelőtt az életkori sajátosságok, illetve az ebből is adódó rugalmasabb integrációs és szocializációs képesség, valamint a közvetlen környezetüknek irántuk való kitüntetett figyelme a legfőbb magyarózó oka a gimnazistákétól jelentősen eltérő lelki állapotnak.

A világ számos kultúráinak alapjait, pilléreit a különböző mítoszok teremtésmítoszok alkotják. A mítoszok megalkotói jól tudták és tudják ma is, hogy az emberi élet általában valamilyen Édenkertben kezdődik, ahol szinte minden vágy beteljesül, ez a gyerekkor. Az ember igazi élete valójában a gyermekkorral kezdődik. Világunkban rengeteg gyereknek, így

az általam „vizsgált” szerencsétlen sorsú gyerekeknek nincs Édenkertje. A tények alapján nem a vágyak beteljesüléséről, hanem a nyomorúságról lehet valójában beszélni.

Nem a túl korán föltárult ismeretekről, az önállóságról, gyakorlatiasságról; a felnőttekkel kialakított partneri viszonyról van szó e menekült gyerekeknél, hanem inkább a gyermeki ártatlanság elvesztéséről, a zavarodottság, félelem és elbizonytalanodás jelenségével állunk szemben. Úgy lettek felnőttek ezek a gyerekek, hogy nem maradt idejük a játékra. Szemben néhány pszichoanalitikus véleményével, ezeknél a gyerekeknél az élet nehézségeinek megismerése nem tolta ki egy egész életre a gyermekkort, hanem megfosztotta őket azoktól a szocializációs lehetőségektől, amelyek támaszul szolgálhattak volna a felnőttkorban. Megfosztották, kirabolták és jogtalanná tették a gyermekkorukat, megteremtve ezzel az előítéletek és gyakorta a gyűlölet továbbélésének a lehetőségét is. Olyan pszichés sérülések alakultak ki a gyerekek többségénél, amelyek kiheverésére, rehabilitációjára többségüknél a jelenlegi helyzetben nagyon kevés a remény.

A jelzett kutatás másik, általam vizsgált területét a menekülttáborok jelentették. Szinte valamennyi magyarországi menekülttáborban jártam, kutatási szempontból kiemelt figyelmet fordítva a nagyatádi befogadó állomásra.

A volt Jugoszláviából érkezők részére ideiglenes táborok működtek a Baranya megyei Harkány, Máriagyúd, Szentlőrinc, Szigetvár településeken, valamint a Balaton melletti volt úttörőtábor, Zánka is fogadott menekülteket a korábbi Jugoszlávia területéről. A táborok lakóinak létszáma az 1994. kora őszi, szeptemberi adatok alapján a következő: Békéscsaba 100 fő, Bicske 130 fő, Nagyatád 1100 fő, Vése 180 fő, Erőspuszta 20 fő, Nagyharsány 30 fő.

Két tábort - Erőspuszta és Nagyharsány - az Ökumenikus Egyház tart fenn, míg a többi állami fenntartású tábor. A táborok finanszírozása a magyar állam, a karitatív szervezetek és a nemzetközi szervezetek pénzeiből történik. Egy tábor kivételével (Bicske) valamennyiben élnek a volt Jugoszlávia területéről érkezők, a bicskei tábor lakói mindenekelőtt az Európán kívüli országokból érkeztek, bár korábban éltek itt román, orosz, ukrán, bolgár és volt jugoszláv állampolgárok is. Az élet kényszerű szüleményei a menekülttáborok, legyenek azok Ázsiában, Afrikában, a Közel-Keleten vagy éppen Magyarországon.

A számos magyarországi tábor közül azért esett a választás Nagyatádra, mert itt gyülekeztek össze legnagyobb létszámban a volt Jugoszláviából érkezők (például 1991 novemberében 3 ezernél is több ember élt a táborban), másrészt mert a tábor etnikai összetétele és társadalmi, gazdasági környezete alkalmasnak bizonyult a tábori körülmények között élő menekültek többirányú vizsgálatához.

A Somogy megyei Nagyatád, gyógyfürdővel és iparral rendelkező dél-magyarországi kisváros, amelynek a városon kívül elhelyezkedő volt szovjet laktanyája lett szálláshelye az érkezőknek. Nagyatád mint átmeneti szállás a menekültek elhelyezése céljából „kézenfekvő” lehetőségnek bizonyult a hatóságok számára, mert kisebb ráfordításokkal lakhatóvá vált sok ember számára. Másrészt relatív közelsége a déli határrészhez, szintén fontos szempont volt a kiválasztásnál, mert a volt Jugoszláviából érkezők döntő többsége a határ közeli településeken maradt. Magyarország déli, Jugoszláviával határos vidékén több olyan nagyváros van, amely területileg és infrastrukturálisan alkalmas lehetett volna a nagyobb számú menekült befogadására. Az, hogy a nagy területi és regionális központok (például Pécs, Szeged stb.) nem lettek a menekültek tartós befogadási állomásai, több összetevőnek, így a politikai dimenzióknak is eredménye. A Magyarországra menekült horvátok, magyarok, muzulmánok, szerbek, cigányok csak kis hányada él menekülttáborokban. Becslések szerint 1992 tavaszán, a háború intenzitásának fokozódásával egyenes arányban, közel 50 ezer regisztrált és 50 ezernél is több nyilvántartásba nem vett menekült érkezett a volt Jugoszláviából.

A magyarországi menekülttáborok többsége, így a nagyatádi tábor is zárt komplexum, szigorúan meghatározott be- és kilépési szabályokkal, lehetőség szerint elzárva az őt

körülvevő társadalmi közegtől. A táborkba való belépés „civiliek” számára külön engedéllyel történik. Az engedélyek megszerzése nem mindig egyszerű, még akkor sem, ha mint a kollégáim és az általam végzett vizsgálatokhoz elengedhetetlenül szükséges terepmunkákhoz beadott szakmai referenciákat előzőleg több héttel megküldtük az illetékes budapesti és nagyatádi hatóságoknak. A szociológusokból és szociális munkásokból álló, a menekültek nyelvét jól beszélő team hosszú ideig nem kapott belépési engedélyt (az engedélyt magától a menekülteket koordináló szakemberek vezetőjétől kértünk) a táborba, az engedély kissé késői kiadása hátráltatta ugyan a vizsgálat lebonyolítását, de így is nélkülözhetetlen feltétele volt a vizsgálatnak.

Természetesen a táborban élő menekültekkel a táboron kívüli kommunikáció lehetősége fennállt, amivel a vizsgálatot végzők éltek is. A nagyatádi tábor, korábbi katonai funkciójából adódóan nem alkalmas arra, hogy benne hosszú ideig éljenek háborús menekültek. A lakóbarakkok, a kiszolgáló helyiségek (például étkezésre és tisztálkodásra), a belső terek szimmetrikus elrendeződése, militáris szemléletű kiképzése, a tábor körülvevő magas kerítés depressziót fokozó tényezők, a bezártságot, elidegenülést és kiszolgáltatottságot felerősítő hatással. A legtöbbit használt, úgynevezett közösségi tér, az étkező óriási mérete, belső magassága, szürkesége és az asztalok, székek korábbi funkcióira utaló jellege is a negatív hatást erősítik. Ezek látszólag nem fontos dolgok, de a menekültek pszichés állapotát vizsgálva egyértelműen kiderült, hogy az előzőekben felsoroltak a háborús környezetre emlékeztetik őket.

A terek nagysága, egymástól való távolsága, színe alig teszik lehetővé az intimitást, illetve minden pillanatban a háború okozta „szürkeséget” idézik elő a táborlakók nagy részében. Ezek többnyire meglevő kényszerűségek; de viszonylag kis szellemi, anyagi és empatikus ráfordítással kialakíthatók, mint ahogyan erre sok példa akad a táboron belül. Ezt leginkább a menekültek „saját” szobáiknak, illetve az iskola épületétől szolgáló termeknek a díszítésénél lehet megfigyelni. A nagyatádi menekültek nagy többségét, közel 70 százalékát nők és gyerekek teszik ki. Ez nagyjából megegyezik a világban tapasztalható menekült-populáció összetételével. A volt jugoszláviai háborús események a férjeket, apákat, fiúkat nagyrészt otthon marasztották, sokukat megölték, többen elmenekültek ugyan, de sokan közülük újra visszatértek, hogy harcoljanak, vagy csak „egyszerűen” védjék a még megmaradt értékeiket. A menekülők között természetesen vannak fiatal, fizikailag erős férfiak is, akik félelemből, elvi okokból, számításból vagy más okok miatt választották a menekülést. A háborús események alakulásának függvényében változott a nagyatádi menekülttábor etnikai összetétele, 1991 és 1992 nyaráig a táborlakók többsége horvát, illetve magyar nemzetiségű volt. A cigány, illetve boszniai menekültek korábbi aránya együtt is 5-10 százalék között volt. Az 1992-es év nyaratól kezdve a nagyatádi tábor etnikai szerkezete kezd átalakulni. 1993-ban a tábor lakóinak 75-80 százaléka már Boszniából érkezik, 1994 nyarán pedig a boszniai menekültek aránya meghaladja a 85 százalékot.

Az etnikai konfliktusok forrása a tábor többnemzetiségűvé válásának pillanatától latensen megvolt, ami az együttélés során több területen felerősödött, és valóságos konfliktussá vált. Az etnikai konfliktusok eredője az eltérő kulturális tradíciókból, valamint a szokásrendekből adódik elsősorban. Ezek a konfliktusforrások esetenként „normális” körülmények között is elegendőek ahhoz, hogy valóságos konfliktussá váljanak. A tábori körülmények felerősítették, és a nem etnikai jellegű problémát is etnikai problémává, konfliktussá fokozták. Mások vizsgálataim és saját megfigyeléseim is a kulturális tradícióból eredő problémának etnikai problémává való átminősülését regisztrálták például a horvátok, magyarok, cigányok és a boszniai muzulmánok eltérő vécé-használati módjából adódóan. Az étkezési szokások különbözősége szintén etnikai feszültségforrássá alakult, mihelyt a hangadó nem muzulmánok azzal a váddal illették a muzulmánokat, hogy az ő speciális étkezési szokásaiknak való megfelelés sokkal több pénzbe kerül, mint a „normális” étkezés,

és ebből arra a következtetésre jutottak, hogy a muzulmánokkal való törődés fontosabb és előbbre való, mint a nem muzulmánokkal.

A táborban élő magyar nemzetiségűek és a magyarul beszélő horvátok (magyarul beszélő muzulmánnal nem találkoztam) előnyt élveznek a többiekkel szemben. Mivel a táborban dolgozó kiszolgáló személyzet (igazgatás, adminisztráció, technikai személyzet, szociális dolgozók stb.) nagyobbik része nem beszél sem a horvát, sem a szerb nyelvet, ezért szívesen alkalmazzák tolmácsnak, szervezőnek, elosztónak és más közvetítőnek a magyar anyanyelvű és a magyarul tudó menekülteket. A magyar nemzetiségűek és a magyarul tudók helyzete privilegizált a táboron belül, és számos előnnyel jár a táboron kívül is. A táborban dolgozókkal való kommunikációjuk során olyan információkhoz jutnak, melyek gyakran valóságos tartalmuktól függetlenül is monopolhelyzetbe hozza őket a magyar nyelvet nem beszélőkkel szemben. A magyarul tudók közül többen élnek is a helyzeti előny kihasználásával, a függőségi viszonyok, az alá- és fölérendeltségi helyzetek létrejöttével. A menekülteknek érkező szállítmányokról, adományokról, a legális, illetve az illegális munkalehetőségről, a világról és a közvetlen környezetről elhangzó információkról a magyarul tudók rendszerint előbb értesülnek, és rendszerint előbb és hatékonyabban élvezik ezek előnyeit is.

Az egyik legkomolyabb konfliktusforrást a munkalehetőségek megszerzése jelenti. A táborlakók nagyobbik része alig vagy egyáltalán nem rendelkezik semmilyen pénzzel. A menekültek többségének rengeteg „szabadideje” van, nagy részük szívesen dolgozna, mert ezzel elfoglalná magát, illetve némi pénzhez is jutna, amiből kiegészíthetné alapvető szükségleteit. A táboron belül adódó munkalehetőségek száma igen csekély, ezek elvégzésére a magyarul nem beszélőknek nincs sok esélyük. A táborlakók közül sokan (nem csak Nagyatádon) azok, akik erre fizikailag felkészültek, szívesen vállalnak táboron kívüli munkát, bármekkora legyen is a fizetés. Annak ellenére, hogy itt valójában az esetek nagy számában „éhbérért rabszolgamunkát” végeznek a menekültek az őket alaposan kihasználó ügyeskedőknek, mégis megéri nekik, mert részben lekötik munkaerejüket és pszichéjüket, és ezért némi pénzt is kapnak. A szezonális mezőgazdasági munkák és az építőipari segédmunkák azok, amelyekre leginkább alkalmazzák a menekülteket. Ezek a munkák természetesen nem legálisak, de szemben más releváns menekültproblémával, kialakult itt egy hallgatóságos konszenzus a hivatalos szervek és a „munkaadók” között.

Vannak ügyeskedők, kereskedők, szélhámosok a menekültek között is. Többen próbálkoznak a különböző menekültadományok értékesítésével a táboron kívüli piacokon, sőt a táborokon belül is gyakran működik a piac, a szabadkereskedelem. Visszaéléseket nemcsak a táborlakók, hanem a tábor életét szervezők is elkövettek. A mechanizmus szintén a piaci elven alapul azzal a könnyítéssel, hogy a jobb minőségű árut kisebb kockázattal lehet az elosztónak elsajátítani, mint annak, aki az elosztási folyamat végén van.

Nem szívesen beszélnek a táborlakók legintimebb dolgaikról, gyakran az ellenük elkövetett sérelmeket sem akarják vagy merik elmondani. A felfokozott pszichés állapot, a letargia és depresszió, a megalázottság és kilátástalanság az elsődleges okozói a több öngyilkossági kísérletnek és öngyilkosságoknak. Nem ritkák a táboron belüli családoknál a belső konfliktusok, veszekedések, fizikai bántalmazások és más, a körülményekből fakadó negatív jelenségek. A túlélésért vívott harc szokatlan és irracionális cselekedeteket vált ki sok menekültből. A különböző életfunkciók instabilitása (az előzőekben már említettek mellett idesoroljuk az alvási zavarokat és a különböző szexuális problémákat is) növeli a táborlakó elbizonytalanodását és kilátástalanságát.

A nagyatádi menekülttáborban (is) óvoda, általános iskola és középiskola működik. A pedagógusok szinte kizárólag mind menekültek. Az oktatási program igazodni próbál az anyaország programjához, de a különböző nehézségek (tankönyvellátás stb.) gyakran arra kényszerítik a pedagógusokat, hogy saját belátásuk szerint dolgozzanak. A táborban élő

gyerekek nevelése, oktatása nagyon nehéz feladat. Gyakoriak a fegyelmezetlenségek, amelyeket az elszenvedett tragédiák, a bezártság érzése és a kilátástalanság okoznak elsősorban. Ha van egyáltalán értelme bármilyen összehasonlításnak, akkor azt kell mondani, hogy a mohácsi sorstársaiknál még bonyolultabb és összetettebb a nagyatádi gyerekek helyzete.

A mohácsi iskolában végzett, a pszichés állapot, illetve a neurózis szintjének megállapítására alkalmazott módszer segítségével 24 alsó tagozatosnál (9 éveseknél) és 17 gimnazistánál (16 évesek) végeztem tesztfelmérést Nagyatádon. A vizsgált teszt alapján a kisiskolások 81 százalékánál, míg a középiskolás korúak 89 százalékánál tapasztalható neurózis. A mohácsi menekültládkokhoz hasonlóan a nagyatádi boszniai menekült diákok közül nem találkoztam eggyel sem, aki pszichésen kiegyensúlyozottnak tekinthető.

A nagyatádi menekülttáborban a muzulmán vallású boszniai menekülteknek szerény lehetőségek mellett alkalmuk van vallásuk gyakorlására, ünnepeik megülésére. Természetesen a vallásgyakorlás és a sajátos kultúrához kötődő ünnepek megülése teljesen más feltételek mellett történik, mint történt hazájukban. A boszniai menekültek megérkezésekor többen úgy gondolták, hogy éppen a sajátos vallási kultúra okozza a legtöbb konfliktust. Ez nem így történt, a boszniai muzulmánok életében kiemelten fontos szerepet kap vallásuk, de ennek ellenére az ő kötődésük vallásukhoz egészen más jellegű, mint az Ázsiában vagy Afrikában élő muzulmánoké. Talán ezzel is magyarázható az, hogy egyik legfontosabb ünnepüket, a ramadánt, a nagyatádi boszniai muzulmánoknak csak körülbelül a fele tartotta meg hagyományaiknak megfelelően.

A nagyatádi körülmények szükségessé tették a tábor területén felállítandó kórház létesítését. A kórház elvégzi a szükséges egészségügyi alapellátásokat, a problematikusabb esetek megoldására rendelkezésre áll a városi kórház. A nagyatádi tábor lakói között vannak volt szociális otthoni lakók, illetve elme- és idegi problémákkal érkezett menekültek is (korábban Pécsen a Laterum szálló adott otthont e mentálisan sérülteknek, volt közöttük autista is).

Az ő gondozásukról külön személyzet és szakember gondoskodik. A nagyatádi tábor segítségére érkeztek a táborba fiatal, többségében amerikai állampolgárságú önkéntesek, szociális munkások. Munkájukkal konkrét szervezési, működési, oktatási (angol tanítás) és lelki segítségnyújtási feladatokat végeztek el. Tevékenységük során számos probléma adódott (tapasztalatlanságukból), de segítségük révén sok menekült, főként fiatalabb korú lelki állapota javult.

A nagyatádi táborvezetés a problémák kezelése érdekében úgynevezett „lakókörzeti önkormányzatiság” megvalósítását kezdeményezte. Ez kísérlet arra, hogy a menekültek, ha csak formálisan is, de beleszólhassanak néhány, az életüket is befolyásoló kérdés intézésébe (például kimenő-engedélyek, csomagelosztás stb.). A menekültek a tábort csak engedéllyel hagyhatják el. A tábor megnyitásának kezdetekor ezek a megszorító intézkedések még nem működtek ilyen szigorúan, de a menekültek számának emelkedésével, a „városi feszültségek” elkerülése érdekében a tábor vezetése egy időben csak bizonyos számú menekültet enged ki a városba. E túlzott szigorúság valószínűleg segít a táborrend kialakításában, de ennek enyhítése kedvezőbben befolyásolhatná a menekültek lelki állapotának alakulását, még akkor is, ha ezeket a kijárási kedvezményeket az eddigieknél nem sokkal többször vennék igénybe.

Furcsa, bizarr, ellentmondásos és gyakorta igen kegyetlen az élet a menekülttáborokban. Az ember sok mindent kibír, de a menekülttáborok nem emberi léptékűek, hosszú távon aligha élhet tábori körülmények között tartós károsodások nélkül az ember. A tábort fenntartók minden igyekezete ellenére sem (ez nem az ő hibájuk) lehet a táborokban valóságos, harmonikus életre alkalmas körülményeket teremteni. Arra azonban törekedni kell és lehet, hogy a menekültek helyzetének jobb és alaposabb megismerése, a menekültek elhelyezésekor kiválasztott helységek, települések több szempontú vizsgálata (gazdaság, piac,

társadalmi, etnikai környezet stb.), a menekültekkel naponta kapcsolatba kerülők nyelvi és szakmai felkészítése alaposabb legyen. Magyarországnak is hosszú távon kell berendezkedni a menekültügy kezelésére, a nehéz gazdasági helyzet ellenére, a nyugati államok pedig egyre kevesebb hajlandóságot mutatnak az ittrekedt menekültek megsegítésére. A magyarországi lakosság egy része keveset tud a környező országok, így a volt Jugoszlávia területéről érkezők tradícióiról, szokásairól, nyelvüket kevesen beszélik, az empátia, a tolerancia és segítőkészség pedig megcsappanni látszik a befogadó közegben.

A több kollégával közösen készített kérdőíves vizsgálat talán hozzájárul ahhoz, hogy jobb és alaposabb, de mindenképpen objektívebb képet kapjunk a volt Jugoszlávia területéről érkezett menekültekről, körülményeiről, a menekültekkel foglalkozók felelősségéről, valamint a társadalom viszonyáról a menekültproblémához.

JÁNOS GYUROK

REFUGEES FROM YUGOSLAVIA IN HUNGARY

The study examines the social and mental problems, educational needs of the refugees who took shelter in Hungary from the Southern Slav war, together with the endeavours to help them on the basis of field-experiences. The Author analyses the schooling of the refugees with the use of a survey taken in the Mohács school of refugee children. A number of the conflicts in the refugees camps can be explained with the ethnic, religious and cultural differences among the refugees. An other number of difficulties comes from the state of depression caused by the closedness of the camps and their alienated atmosphere. The staff knew nothing about the refugees before their arrival and was unprepared to satisfy the different requirements.